

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ενότητα 6: Ιστορία και μνήμη II

Χαρίλαος Εξερτζόγλου

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- ▶ Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- ▶ Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- ▶ Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- ▶ Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- ▶ Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Στόχοι ενότητας

- Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε την συλλογική μνήμη, τους τρόπους δηλαδή με τους οποίους «θυμούνται» συλλογικότητες. Οι συλλογικότητες αυτές μπορεί να είναι μικρές ή μεγάλες, να έχουν σταθερότητα στο χρόνο ή όχι αλλά οι συλλογική τους δράση σε μικρό η μεγάλο βαθμό απαιτεί μια σχέση με τον τρόπο που οργανώνουν την μνήμη τους.

Ιστορία και μνήμη

Η συλλογική μνήμη

- ▶ Δεν υπάρχει μόνο ατομική μνήμη αλλά και συλλογική μνήμη. Οι κοινωνίες «θυμούνται», όπως και οι άνθρωποι, έστω και αν θυμούνται με διαφορετικό τρόπο. Αυτό βέβαια είναι μια υπερβολή διότι οι κοινωνίες είναι κάτι απρόσωπο και δεν μπορούν να θυμούνται όπως τα άτομα. Όμως υπάρχουν κοινωνικοί-πολιτισμικοί μηχανισμοί που δημιουργούν μνήμες που τις μοιράζονται περισσότεροι του ενός, μνήμες που δεν αφορούν απαραίτητα την βιωμένη εμπειρία των ανθρώπων που τις μοιράζονται.
- ▶ Η λειτουργία της μνήμης δεν είναι καθαρά ατομική διότι ο τρόπος με τον οποίο θυμόμαστε και το τι θυμόμαστε διαμεσολαβείται, μέσα από πολιτισμικούς κώδικες της εποχής μας, και αποτελεί το ερμηνευτικό πλαίσιο εγγραφής. Δεν αξιολογούμε ό,τι συμβαίνει και δεν εντάσσουμε κάθε τι στη μνήμη μας διότι γνωρίζουμε ήδη μέσα από τους πολιτισμικούς κώδικες της εποχής μας (αξιακά σχήματα, νοητικά σχήματα, αφηγηματικά σχήματα) να αξιολογούμε την εμπειρία μας. (τι είναι ωραίο, άσχημο, ευπρεπές, απρεπές, χυδαίο, ευγενές κ.λ.π είναι όλα ιστορικά και πολιτισμικά καθορισμένα). Επομένως, η συλλογική μνήμη παραπέμπει σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται συγκεκριμένα συμβάντα τα οποία αποκτούν εμβληματικό χαρακτήρα για την ταυτότητα συγκεκριμένων ομάδων και των μελών τους και τα οποία μπορεί να εγγράφονται σε μια χαμηλή-τοπική ή ευρύτερη κλίμακα.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Τον όρο συλλογική μνήμη επινόησε ο Γάλλος κοινωνιολόγος Maurice Halbwachs κατά τον μεσοπόλεμο (1929) και αυτό υποστήριξε ότι κατ'ουσίαν δεν υπάρχει ατομική μνήμη **αλλά μόνο κοινωνική. Τα άτομα μαθαίνουν να θυμούνται αυτά που θυμάται η κοινωνική ομάδα που ανήκουν.** Θυμόμαστε αυτό που θυμάται η οικογένειά μας –η οικογένεια αποτελεί ένα «φυσικοποιημένο» αγωγό μνήμης μέσα από τον οποίο περνούν από γενιά σε γενιά κάποιες εμπειρίες. Αυτό θα μπορούσε να επεκταθεί και σε άλλες συλλογικότητες όπως η κοινωνική ή επαγγελματική ομάδα, η εθνοτική η εθνική κοινωνία, η τοπική κοινωνία ή ακόμη και ο αθλητικός σύλλογος στην συλλογική μνήμη των οποίων οποία συμμετέχουμε ως μέλη τους ακόμη και αν δεν έχουμε άμεση εμπειρία του πράγματος. Και η μνήμη αυτή συντονίζεται με τις ανάγκες του παρόντος όχι του παρελθόντος. Το παρόν επομένως καθοδηγεί αυτό που θυμάται μια συλλογικότητα όχι το παρελθόν στο πλαίσιο της θέσης και στο πλαίσιο αυτό και τα μέλη της. Τα συμβάντα με τα οποία συνδέονται συλλογικές ταυτότητες δεν είναι απαραίτητο να αντιστοιχούν στα συμβάντα της ιστορίας των ιστορικών αλλά συχνά συμβαίνει να παρεκκλίνουν. Αυτό βέβαια υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει απόλυτη συναίνεση των ιστορικών, που σπάνια συμβαίνει.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Το πρόβλημα με τον ορισμό της συλλογικής μνήμης του Halbwachs είναι ότι παρακάμπτει τελείως το ζήτημα της εξατομικευμένης, ατομικής μνήμης διότι δεν θυμούνται κοινωνίες αλλά άνθρωποι. Έτσι ενώ είναι σωστό ότι η μνήμη δεν είναι τελείως ατομική υπόθεση καθώς προκύπτει και μεταβάλλεται μέσα από την κοινωνική ζωή από την άλλη έχει ιδιαίτερη σημασία στην συγκρότηση της υποκειμενικότητας και της θέσης των ατόμων μέσα στην κοινωνία.
- ▶ Η συλλογική μνήμη δεν είναι άθροισμα των ατομικών μνημών αλλά σημείο αναφοράς. Η συλλογική μνήμη δεν συμπεριφέρεται ανάλογα με τους κανόνες της ατομικής μνήμης. Για παράδειγμα είναι αδύνατο να χρησιμοποιήσει η συλλογική μνήμη το working through που είναι απαραίτητο για τα άτομα, ή την καταστολή της μνήμης που στα άτομα έχει το κόστος του τραύματος. Η έννοια του θύματος ή του επιβιώσαντος από μια σφαγή, γενοκτονία κλπ δεν μπορεί ως βιωμένη εμπειρία να επεκταθεί σε συλλογικότητες.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Από την άλλη πλευρά ο Halbwachs είχε δίκαιο όταν επέμενε για την ύπαρξη κοινωνικών μηχανισμών που παράγουν συλλογική μνήμη, είτε πρόκειται για τους απλούς μηχανισμούς της καθημερινότητας (π.χ το οικογενειακό κυριακάτικο τραπέζι, ή τις γενέθλιες εορτές) είτε πρόκειται για μηχανισμούς που εκπέμπουν μηνύματα για το παρελθόν σε ευρύτερα ακροατήρια, όπως π.χ το κράτος, ή οι σύλλογοι και οργανώσεις πάσης φύσεως. Βασικά παραδείγματα οι τελετουργίες όπως οι εθνικές επέτειοι και οι εθνικές παρελάσεις και οι μνημονικοί τόποι όπως τα μνημεία και τα μουσεία. Μέσα από τους μηχανισμούς αυτούς το παρελθόν σχηματοποιείται, εξορθολογίζεται γίνεται ένα στερεότυπο χάνει τις αμφίσημες και χαοτικές διαστάσεις του και αποκτά ένα νόημα βολικό για τον φορέα που εκπέμπει το μήνυμα.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Η συλλογική μνήμη βασίζεται σε μια κοινότητα και τα σύμβολα της, στα υλικά, τις πρακτικές και τους θεσμούς της κοινωνικής ζωής που λειτουργούν εντός της χωρίς όμως να απαιτεί τη συμμετοχή μας. Η συλλογική μνήμη ξεκινά από την επικοινωνία που μοιραζόμαστε σχετικά με το νόημα του παρελθόντος που εγγράφεται στις προσλαμβάνουσες των υποκειμένων.
- ▶ Ο τρόπος οργάνωσης της συλλογικής μνήμης αποκτά θεσμικές μορφές. Η αναφορά στους θεσμούς δεν περιορίζεται στο κράτος αλλά μπορεί να έχει αναφορές σε κάθε κοινωνικό θεσμό, πχ οικογένεια, τοπική κοινωνία, πολιτικό ή συνδικαλιστικό φορέα ακόμη και ποδοσφαιρική ή αθλητική ομάδα και τον χορευτικό ή επαγγελματικό σύλλογο.

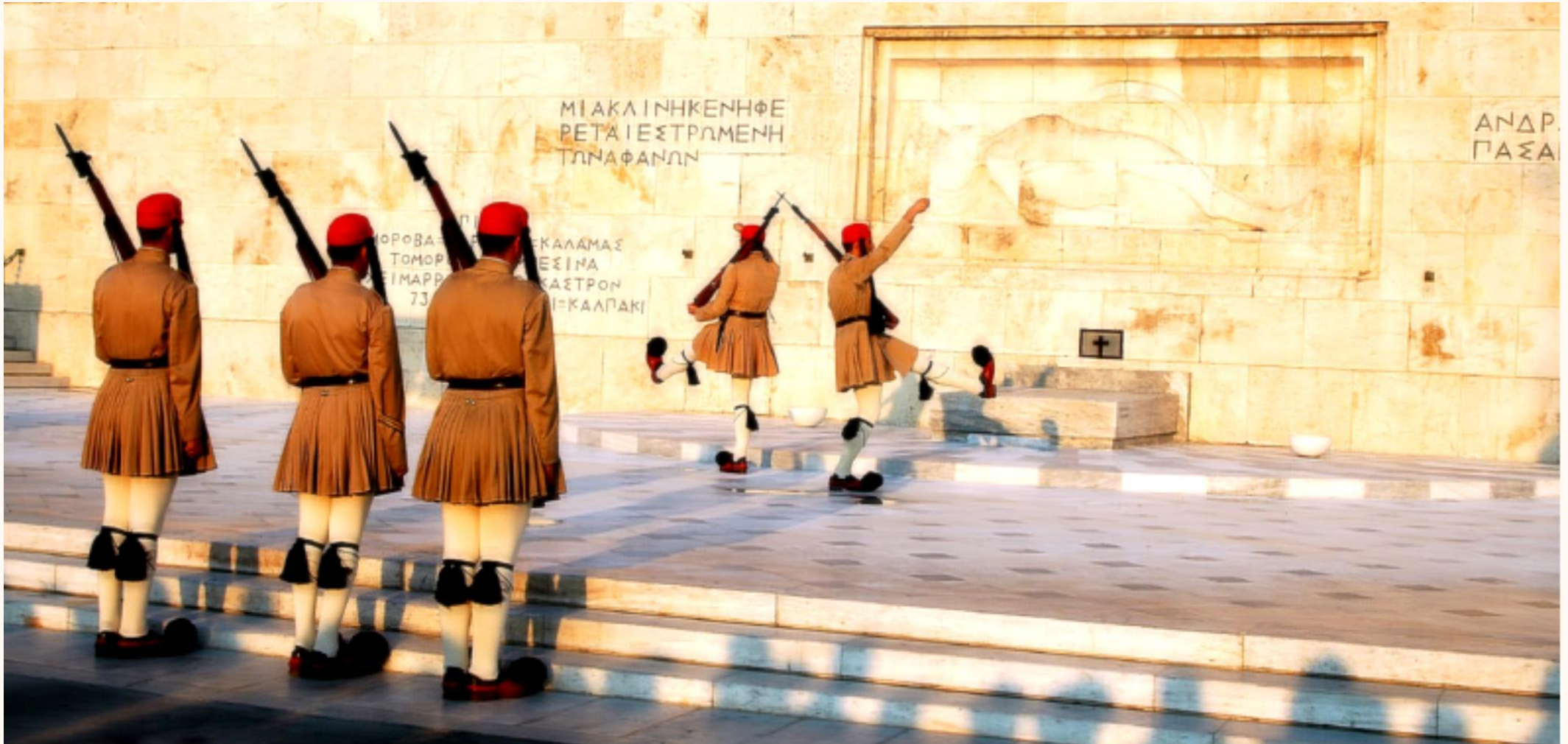
Ιστορία και μνήμη

Έτσι η συλλογική μνήμη συνδέεται με συγκεκριμένες πρακτικές στις οποίες εγγράφονται οι αφηγήσεις του γεγονότος στο οποίο αναφέρονται οι πρακτικές αυτές. Πχ. μια εθνική επέτειος είναι αναγνωρίσιμη στη βάση ενός αφηγήματος για την επέτειο πχ 28 Οκτωβρίου 1940 αλλά και σε σχέση με μια σειρά εκδηλώσεων [πχ μαθητικές ή στρατιωτικές παρελάσεις, επίσημοι λόγοι κλπ] που επιτρέπουν στο κοινό να διαπραγματευτεί το νόημα της επετείου συμμετέχοντας σε αυτήν.

- ▶ Αντίστοιχο παράδειγμα μπορούν να προσφέρουν τελετουργίες όπως οι μεταξικές εορτές τον Μεσοπόλεμο ή η «πολεμική αρετή των Ελλήνων» που διοργάνωνε η Χούντα στο Παναθηναϊκό στάδιο. Οι μαθητικές παρελάσεις επίσης που οργανώνονται για τον εορτασμό της 28ης Οκτωβρίου ή της 25^{ης} Μαρτίου αποτελούν παραδείγματα τέτοιου τύπου πολιτικών τελετουργιών. Πάντως, η συλλογική μνήμη δεν αφορά αποκλειστικά φορείς εξουσίας, όπως τα εθνικά κράτη. Αντίστοιχα συλλογική μνήμη οργανώνουν και κοινωνικές ομάδες που αμφισβήτησης, πχ η εργατική Πρωτομαγιά, ακόμη και αθλητικά σωματεία (πχ ο Ολυμπιακός και η μνήμη του ατυχήματος στη Θύρα 7. Το ίδιο θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε και για γιορτές όπως η Εργατική Πρωτομαγιά ή ο εορτασμός της εξέγερσης του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973 που με τη σειρά τους συγκροτούν συλλογικές μνήμες.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Αντίστοιχη σημασία στην παραγωγή συλλογικής μνήμης μπορούμε να αποδώσουμε στα μνημεία που χρησιμοποιούνται ως συμβολικοί δείκτες ενός συμβάντος ή μιας ενότητας συμβάντων γύρω από τα οποία οργανώνεται συλλογική ταυτότητα
- ▶ Κλασικό παράδειγμα αποτελούν τα μνημεία του Άγνωστου Στρατιώτη που άρχισαν να κατασκευάζονται μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο στις χώρες που έλαβαν μέρος σε αυτόν. Η λατρεία των πεσόντων στήθηκε γύρω από συγκεκριμένους χώρους όπως το πολεμικό νεκροταφείο και το πολεμικό μνημείο. Οι χώροι αυτοί έγιναν χώροι τελετουργικής επιτέλεσης. Η διαμόρφωση του νοήματος που επιδιώκεται να παράγουν ανάλογα μνημεία παραπέμπει στην θυσία για την πατρίδα και δεν μπορούν να διαχωριστούν από το εθνικό συναίσθημα. Στη Ελλάδα το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη εγκαινιάστηκε το 1932 αλλά οι εργασίες ξεκίνησαν το 1928. Κατά παράδοξο τρόπο η ανέγερση του μνημείου δημιούργησε σημαντικές αντιδράσεις τόσο για την τοποθεσία που επιλέχθηκε όσο και για την αισθητική του ίδιου του μνημείου που κάποιοι το περιέγραψαν ως ανοσιούργημα, αναντίστοιχο με την υψηλή αισθητική των αρχαίων γλυπτών.

Ιστορία και μνήμη

14

- ▶ Η συλλογική μνήμη δεν είναι σταθερή αλλά μεταβάλλεται μέσα από τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές. Η μνήμη αυτή συχνά γίνεται αντικείμενο ανταγωνισμών, διότι δεν είναι απαραίτητο ότι όλοι αποδέχονται το νόημα του παρελθόντος που προβάλλουν οι φορείς της συλλογικής μνήμης. Η συλλογική μνήμη διχάζει και στην πράξη υπάρχουν διαφορετικές συλλογικές μνήμες που εγγράφονται στους κοινωνικού και πολιτικούς ανταγωνισμούς κάθε εποχής. Καλύτερα λοιπόν να αντιμετωπίζουμε την συλλογική μνήμη με όρους πληθυντικότητας.
- ▶ Η έμφαση με την οποία πολλοί προσκολλώνται στην συλλογική μνήμη των ομάδων τους δημιουργεί συχνά την αντίδραση ότι κάτι τέτοιο στο μέτρο που δεν αντιστοιχεί στα πορίσματα της ιστορικής έρευνας αποτελεί ένδειξη ανορθολογισμού. Συχνά λοιπόν υπάρχει η αναφορά σε κατασκευασμένες μνήμες που στην λογική αυτής της γλώσσας είναι μια άλλη λέξη για το ψεύδος. Κατά τη γνώμη μου πρόκειται για αδυναμία κατανόησης μιας κατάστασης, της συλλογικής μνήμης, που δεν μπορεί να κριθεί με τους όρους της ακαδημαϊκής ιστορίας καθώς ανήκει στη σφαίρα της δημόσιας ιστορίας. Στη δημόσια ιστορία δεν αναζητούμε ακρίβεια καθώς σε κάθε περίπτωση αυτό που ενδιαφέρει είναι το νόημα που δίνουν οι άνθρωποι στο παρελθόν τους. Η συλλογική μνήμη όπως και η ατομική σήμερα αποτελεί ένα δικαίωμα στο οποίο όλοι μπορούν να έχουν πρόσβαση έστω και αν η συλλογική μνήμη την οποία μπορεί να διεκδικεί μια ομάδα μπορεί να κινείται σε διαφορετική κατεύθυνση από την επίσημη ιστορία.

Ιστορία και μνήμη

- ▶ Η σχέση της συλλογικής μνήμης με το «πραγματικό» παρελθόν αποτελεί ένα εξαιρετικά σύνθετο ερώτημα. Η συλλογική μνήμη έχει ηθική και κανονιστική βάση, όχι «κυριολεκτική». Σημασία δεν έχει η αντιστοιχία της με «ό,τι πραγματικά συνέβη» αλλά με την αναγνώριση μιας συγκεκριμένης εκδοχής για συμβάντα του παρελθόντος που μπορεί να επιβεβαιώνονται αλλά μπορεί και όχι από την ακαδημαϊκή ιστορία. Επομένως η αξία της συλλογικής μνήμης ως ιστορική μαρτυρία δεν είναι ισχυρή. Αλλά δεν είναι αυτό που ενδιαφέρει.
- ▶ Αυτό που ενδιαφέρει είναι η διαπραγμάτευση μιας ταυτότητας μέσα από την επιλογή συγκεκριμένων εκδοχών για συμβάντα του παρελθόντος. Δεν εξετάζουμε τη συλλογική μνήμη για να μάθουμε «τι ακριβώς συνέβη», αλλά πως μια συγκεκριμένη εκδοχή για το παρελθόν καλύπτει τις ανάγκες της συλλογικής ταυτότητας συγκεκριμένων ομάδων στο παρόν. Αυτή είναι μια επισήμανση απαραίτητη προκειμένου να μην συγχέουμε τα πράγματα, όπως συμβαίνει με πολλούς ιστορικούς που μένουν απλώς στο κατά πόσον τα συμβάντα με τα οποία συνδέονται μορφές συλλογικής μνήμης αντιστοιχούν στα πραγματικά ή τα αλλοιώνουν.

Ιστορία και μνήμη

- Η συλλογική μνήμη αποτελεί κατεξοχήν παροντική κατάσταση. Ανταποκρίνεται δηλαδή στις ανάγκες του παρόντος μιας ομάδας ή συλλογικότητας. Το παράδοξο είναι ότι οι ανάγκες αυτές έχουν ως σημείο αναφοράς ένα παρελθόν εμφανίζοντας έτσι το παρόν να συνδέεται γραμμικά με το παρελθόν. Αποσιωπάται όμως το γεγονός ότι το παρελθόν αυτό επινοείται στο πλαίσιο των νέων αναγκών και προσδοκιών της ομάδας, η οποία, επιπλέον, δεν παραμένει ποτέ η ίδια αλλά ανανεώνεται γενεαλογικά και συμβολικά. Υπάρχει δηλαδή μια γενεαλογική δυναμική που λειτουργεί επαναπροσδιορίζοντας το νόημα του παρελθόντος με το οποίο συνδέεται η ταυτότητα της ομάδας. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τελικά η συλλογική μνήμη δεν είναι σταθερή αλλά προϊόν διαπραγμάτευσης. Τα δρώντα υποκείμενα δεν είναι παθητικοί δέκτες αλλά μπορεί να απορρίψουν ή να διαχειριστούν τα όρια της συλλογικής μνήμης προς νέες κατευθύνσεις σε σχέση με τις νέες συμβολικές ανάγκες που θέλουν να υπηρετήσουν. Αυτό αφορά υποκείμενα με βιωμένη εμπειρία που μπορεί να προσαρμόσουν τη μνήμη τους στις νέες συνθήκες της ζωής τους ανάλογα με την επεξεργασία της εμπειρίας τους σε επόμενα σημεία του κύκλου της ζωής τους.

ΤΕΛΟΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Χαρίλαος Εξερτζόγλου
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

